

Kovács Gergely

**Levéltári gyűjtemények
Hajdú-Bihar megye szocializmus kori agrártörténetírásához**

Jelen tanulmány a hajdú-bihari termelőszövetkezetek helyi (megyei) levéltári forrásait állítja középpontba, a téesz-kutatás, illetve a szocialista korszak köz- és társadalomtörténetének néhány alapkérdése mentén igyekszik vizsgálni felhasználási lehetőségeiket. Ezen belül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a II. világháború utáni agrárium kutatásához elengedhetetlenül szükséges források felsorolására törekszik, felvillantva a lehetőséget olyan, az agrártörténetíráson belül is differenciált – mondhatni interdiszciplináris – kutatási irányzatok, mint a történeti demográfia, technikatörténet, építészet, agrárszociográfia, történeti statisztika, agrárközgazdaságtan, pénzügy-számvitel stb. számára. A dolgozat tehát ezek művelőiről sem feledkezik meg, mint ahogyan a fent említett tudományterületekre vonatkozó dokumentumok is megtalálhatók a felsorolt forrásokban.

A termelőszövetkezetekről szóló dokumentumok a 20. század második felének falutörténeti feldolgozása szempontjából a legfontosabb forrásoknak számítanak, ugyanis a téeszek működése gyakorlatilag összeforrt a falvak életével, mivel a helyi munkaerő döntő hányadát foglalkoztatták. Továbbá a falusi tradíciók átalakulásában, a hagyományos munkaszervezeti formák és a paraszti társadalom felbomlásában is döntő szerepet játszottak.¹

A téesz-szervezés különböző szakaszai eltérő sajátosságokat mutatnak:

1. A „mozgalom” korai szakaszából viszonylag kevés forrás maradt ránk, amelyek főként a tanácsi iratokból ismerhetők meg. A kollektivizálás első „toborzási” (1948–1953) időszakában, a sztálinista mérce szerint is szigorúnak tekinthető Rákosi-korban a vidéki közigazgatás minden fokát (megyei, járási, városi, községi) áthatotta a kollektív gazdaságok szervezésének kérdése.

2. Később a téesz-szervezések végső hullámában (1958–1961) ez már nem volt annyira központi kérdés a tanácsi hivatalokban, ám az akkor történt „agitáció” sem volt kevésbé kegyetlen a parasztokra nézve. A hatvanas évektől viszont inkább a téesz-iratokból ismerhető meg jobban azok történetének alakulása, ugyanis a tervutasításos, mindenre kiterjedő állami irányítás enyhítésével, átformálásával nagyobb szerep jutott a mezőgazdasági nagyüzemek öngazgatásának, amelyet a gazdaságokon belüli professzionalizálódás is erősített. Ez magával hozta előbb a téeszek egyesülését az egyes településeken belül, majd a hetvenes évektől egyre inkább az azoktól függetlenül működő mezőgazdasági nagyvállalatok megjelenését.

---

¹ MNL NML 2009.

Termelőszövetkezetekre vonatkozó levéltári anyagok

A téeszek kutatásához a pártiratok, a közigazgatás területi szakszervei, a testületek és maguk az egyes mezőgazdasági termelőszövetkezetek, továbbá a jogszolgáltatás iratainak levéltári fondőcsoportjai a leginkább relevánsak.²

Először a tanácsi iratokkal,³ közülük is különösen a megyei tanács tanácsülési és a Végrehajtó Bizottsági (a továbbiakban: VB) jegyzőkönyvekkel, az állandó bizottsági (a továbbiakban: ÁB) jegyzőkönyvekkel,⁴ valamint a Titkárság, a Mezőgazdasági Osztály és a Pénzügyi Osztály irataival foglalkozunk. Elsődlegesen természetesen azért, mert a tanácsülési és VB jegyzőkönyvekben egyaránt előfordulnak mezőgazdasági témájú és a termelőszövetkezetek ügyét érintő információk.⁵ A végrehajtó bizottságok a tanácsok végrehajtó szervei voltak, és tagjait a tanácsstagok közül választották az első tanácsülésen. A végrehajtó bizottság a tanács általános hatáskörű rendelkező szerve volt, mely kettős alárendeltségben állt: a megyei tanács végrehajtó bizottsága felelős volt a megyei tanácsnak és a minisztertanácsnak is.⁶

A tanácsülési és VB jegyzőkönyvek rendszerint önálló napirendi pontként tárgyalták a szövetkezetek helyzetét, bár a beszámolókat sok esetben nem mellékeltek, így csak a hozzászólásokból lehet a folyamatokra következtetni. Épp ezért azonban hozzá kell tenni, hogy a VB iratok legtöbbször csak általánosan, felületesen érintik a termelőszövetkezetek szervezésének folyamatát, főleg annak ideológiai jelentőségét hangsúlyozva.

S azért is velük szükséges indítani az áttekintést, mert a tanácsok látták el a gazdasági, társadalmi és kulturális vezetés feladatait, valamint az államigazgatás helyi teendőit.

Rendkívül fontos forrás a mezőgazdasági osztályok anyaga, ahol a téeszek életének teljes spektruma felszínre került. Forrásértékben azonban különbségek vannak a megyei, járási, városi és községi tanács iratait tekintve. A helyi tanács a különböző osztályok – így a mezőgazdasági osztály – munkájának támogatása és ellenőrzése céljából az

² A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL HBML) őrzésében található, a termelőszövetkezetek kutatását tekintve legfontosabb fondőcsoportok jelzetei a következők: Tanácsok (XXIII.), Pártiratok (XXXV.), A közigazgatás területi szakszervei (XXIV.), Testületek (IX.), Szövetkezetek (XXX.), A jogszolgáltatás területi szakszervei (XXV.).

³ A szocialista államhatalmi és közigazgatási szervezet felépítése a tanácsok létrehozásával valósult meg Magyarországon, melyről az 1950. évi I. tv. rendelkezett. A megyei tanács közvetlenül a minisztertanácsnak, legfelsőbb fokon az országgyűlésnek és az Elnöki Tanácsnak volt alárendelve. A megyei tanács irányította az alárendelt tanácsi szerveket, tárgyalta a megye átfogó jellegű és legfontosabb ügyeit, s hagyta jóvá a megyei szervek költségvetését. A tanács törvény szerint a tanács végrehajtó és intézkedő szerve a végrehajtó bizottság, melyet a tanács első ülésén választanak meg. A végrehajtó bizottság elnöke (1954-től az esetenként választott elnök) vezeti a tanács üléseit is. Az 1954. évi X. tv. (a második tanács törvény) szélesítette az állandó bizottságok hatáskörét, amely korábban csak az osztályok munkájának támogatására és ellenőrzésére szorítkozott.

⁴ MNL HBML XXIII.1.b 1. d. Ezen belül: Mezőgazdasági ÁB jegyzőkönyvek (1951. jan. 24. – 1953. szept. 11.); Begyűjtési ÁB jegyzőkönyvek (1951. máj. 15. – 1953. ápr. 16.).

⁵ MNL HBML XXIII.1.a. Ezen belül: Tanácsi és VB jegyzőkönyvek (egybekötve) 1–9. k. (1950–1954); Tanácsülési jegyzőkönyvek 10–44. k. (1955–1983).

⁶ Vagyis a végrehajtó bizottságok közvetlenül felelősek a helyi tanácsoknak és a felsőbb tanácsok végrehajtó bizottságainak (1950. évi I. tv.). A megyei tanács végrehajtó bizottságának feladatai: 1. előkészíti a megyei költségvetést; 2. irányítja az alsóbb fokú végrehajtó bizottságok munkáját; 3. irányítja saját szakigazgatási szerveit, a tanácsi vállalatokat és szerveket; 4. elkészíti a tanácsi rendeletek tervezetét; 5. javaslatot tesz a helyi szervek létesítésére, megszüntetésére.

egy-egy különleges feladatokra tagjai sorából állandó bizottságokat alakított. A tévesztéshez köthető Mezőgazdasági és a Begyűjtési ÁB jegyzőkönyvekben szép számmal található releváns adatokat a diktatúra legvadabb időszakából.⁷ A Mezőgazdasági Igazgatóságok⁸ megszűnésével ugyanis a tanácsok szervezetébe olvadt a beszolgáltatások, a beruházások és a különböző kampány jellegű munkák koordinálásának hivatali feladata.

Kuláküldözés, tagosítás, begyűjtés

A titkársági iratokon⁹ belül találhatóak a kuláklisták, amelyek titkos vagy bizalmas ügyiratoknak minősültek. Ez is a tévesztéshez tartozik, mivel a kollektivizálás szerves részét képezi a kulákság felszámolása, amelyre a kommunista pártvezetés kizsákmányoló osztályként tekintett. Az 1948 nyarán kelt kormányrendelet szerint minden 15 hold fölötti földterülettel rendelkező gazdának úgynevezett progresszív mezőgazdasági fejlesztési járulékot kellett fizetnie, amit egyértelműen a középparasztokat sújtó gazdasági presszió eszköztárába sorolhatunk. 1949-ben ezt a kulákhathárnak nevezett regisztrációs kritériumot 25 holdra és 350 aranykoronára módosították, ennek köszönhetően viszont a nyilvántartott kulákok száma 1948-hoz képest 1951-re jelentősen lecsökkent. A pártvezetés azonban nem engedhette a kulákok számának visszaesését, ugyanis szovjet mintára a hatalomnak szüksége volt egy állandó ellenségképre, szüntelen hadiállapotban tartva a vidék lakosságát, ahol folyamatosan zajlik a tisztességes dolgozó parasztok és kizsákmányolók osztályharca. 1951 második felében elkezdődtek az újabb listagyártások: készültek az úgynevezett társadalmi listák.¹⁰ Tehát míg a régi kulákok még a föld alapján minősültek annak, addig az új kulákoknál már szóba jöhettek a kocsmárosok, kereskedők, kupecok, illetve a magatartás szerint osztályidegenek, úgymint a volt csendőrök, tisztviselők és a népi demokráciához nem jól viszonyulók (hangoskodók, külföldi zenét hallgatók). Voltak a kulákok iránt szolidáris tanácsstagok is, de a listát ennek ellenére továbbterjesztették a járási, majd a megyei tanácshoz, ahol végül emelkedett a kuláknak bélyegzették száma.

A megye egészére vonatkozóan a kuláklisták nem maradtak ugyan hiánytalanul fenn, de a megmaradt listák teljességét tekintve egészen tekinthetők. A listák elsősorban a tulajdonosok nevét tartalmazták, másodsorban az eredetileg birtokolt földmennyiséget, az aktuális földmennyiséget és a földfelajánlásokat. Ez után következtek – az egyébként ritkán előforduló – a hátraléokra vonatkozó adatok: a tartozás, a törlesztés, valamint a végrehajtási eljárás módozatai (zálogolás, transzferálás, árverés). A jellemzően a listák

---

⁷ MNL HBML XXIII.1.b 1. d.

⁸ MNL HBML XXIV.255-257.

⁹ MNL HBML XXIII.3. A titkárság az elnök közvetlen irányítása alatt működött. Feldolgozta az alsóbb fokú tanácsok és végrehajtó bizottságok jegyzőkönyveit, jelentéseit, előkészítette a VB és a tanács üléseit, szerkesztette a jegyzőkönyveket, vezette a személyi nyilvántartásokat. A második tanácstörvény (1954. évi X. tv.) 51.§-a szerint a tanács, a VB és a VB-elnök tevékenységével kapcsolatos szervezési és ügyviteli feladatokat látja el. A Megyei Tanács VB Titkárságon az alábbi csoportok működtek: szervezési csoport, panasziroda, személyzeti csoport, jogi és adminisztrációs csoport, gazdasági csoport, titkos ügykezelési csoport.

¹⁰ A kuláklisták/társadalmi listák titkos ügyiratoknak (TÜK) minősültek, és a titkársági bizalmas iratok között találhatóak. Szintén a titkársági iratokon belül találhatóak a kuláklista-revizíók során létrejött iratok.

utolsó oszlopaként megjelenő megjegyzés rovat főleg a listás személy akkori tartózkodására (elköltözött) és/vagy megélhetésére (III-as téesz tag, vagyontalan) utalt.

A Mezőgazdasági Osztály¹¹ iratai közt is találhatóak kulákügyek, de ez jórészt inkább már a téesz-szervezés gyakorlati ügyeivel foglalkozik. Ezekből kiderül, hogy a gazdák minden rétegét érintette a tagosítás. Ennek célja, hogy a kollektíven megművelt területek lehetőleg egy tagban és a legjobb talajadottságokkal rendelkező területeken legyenek. Ehhez több területet is össze kellett vonni a paraszti kisbirtokokból, és egyrészt távolabb, másrészt rosszabb minőségű földet juttattak cserébe.¹² Ráadásul ezeket a csereföldeket évente újraosztották, ami újabb ürügyet teremtett a téeszbe esetleg még be nem lépett parasztok agitációs célzatú meglátogatására.

Az adó és beszolgáltatási terheket – a kihirdetettek ellenére – év közben is folyamatosan fölfelé korrigálták. Ez az eredetileg világháborús kényszerintézkedés a jóvátétel, majd a valós közellátási gondok miatt maradt fenn a világegést követően is, azonban a Rákosi-korban emelkedett a leginkább elviselhetetlen szintre. Ugyanis ezen intézkedés nem csak a különféle extra adókkal terhelt kulákság számára volt megoldhatatlan feladat, de parasztság alsóbb osztályai számára is.¹³ Ez két céllal történt: egyrészt megfosztani az utolsó önálló gazdasági alapokon létező társadalmi csoportot, a parasztságot a létalapjától, vagyis a földtől; illetve folyamatos forrást tudott biztosítani a szocialista eredetű tőkefelhalmozáshoz, ezáltal a mezőgazdaságban megtermelt jövedelmet minimális visszaforgatás nélkül a nehézipar fejlesztésére fordították.

Szintén a Mezőgazdasági Osztály irataiban¹⁴ láthatjuk, hogy az újonnan szervezett termelőszövetkezetekben emelkedett a „társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények” gyakorisága, amelyek közt előfordult a közös vagyon elsajátítása (például az állatállomány vagy a közös takarmány szétosztása) vagy megrongálása, továbbá az, hogy az eladott termékek és termények után befolyó bevételeket a kötelezettségek megfizetése helyett a téesz vezetősége inkább szétosztotta.

A Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának legértékesebb iratai a földfelajánlási dokumentumok. Hiszen az a nagyszámú iparba távozó paraszti réteg, amely nem lépett be a téeszekbe tömegesen ajánlotta fel földjét az államnak. Tette ezt egyrészt a folyamatos pszichológiai és fizikai terror elkerülése végett, másrészt pedig a kilátástalan megélhetési viszonyok miatt. Az ily módon állami kezelésbe kerülő birtokok emelték ugyan a kollektív gazdaságok földmennyiségét, ám a mérleg másik oldalán jelentkezett az agráriumot elhagyók deficitje, illetve a közös gazdálkodásból továbbra is hiányzó eszközállomány. Ennek köszönhetően a mezőgazdasági termelés látványos visszaesést hozott.

---

¹¹ MNL HBML XXIII.9.

¹² Kollega Tarsoly 1996. 181.

¹³ Gyarmati 2013. 196.

¹⁴ A fond több, termelőszövetkezeti ügyekre vonatkozó irattípust is tartalmaz: mérlegbeszámoló, zárszámadások, beruházási tervek, költségvetési összesítők, melléküzemági tevékenység.

A téeszek típusai

A Bihar és Hajdú Megyei Földhivatal Ingatlanforgalmi Bizottságának iratai közt is megtalálható a szövetkezetek hármasság tagolódása, melyek közül a pártvezetés a harmadik típust preferálta leginkább:

Az I. típusú, vagy más néven táblás termelőszövetkezeti csoportnál (a továbbiakban: tszcs) a közös táblás művelésbe fogott gazdák a szántást és a vetést együtt végezték. Az ezt követő munkálatok már önállóan történtek a közös táblán belül birtokarányosan kijelölt részegységeken.

A II. típusú, vagy átlagosztású tszcs-ben a szántáson és a vetésen felül a betakarítás is együttes erővel történt, majd a termést a bevitt birtok nagyság és a termés átlaga szerint osztották el egymás közt. Ennél a típusnál volt mód kollektív jószágnevelésre is.

A III. típusú szövetkezet volt a kormány által legfejlettebbnek tartott kollektív mezőgazdasági nagyüzem. Ebben a tagok az összes munkafolyamatot közösen végezték, és a jövedelemelosztás a bevitt vagyontól függetlenül, a végzett munka arányában történt.¹⁵

A Bihar Vármegyei Gazdasági Felügyelő¹⁶ irataiból kiderül, hogy igen sok helységben működtek önálló, a téeszek átmeneti típusának, előhírnökeinek számító földbérelő szövetkezetek. Az első földbérelő szövetkezetek 1948. október 1-jén alakultak. Ezek legelőbbje később tszcs-ként gazdálkodott tovább.¹⁷

Ahhoz, hogy az összes parasztot át-, illetve beterelessék a leginkább ideálisnak tartott III. típusú termelőszövetkezetbe, ahhoz a már működő téeszek jó példájával előjáró gazdasági prosperitása jelentette volna a garanciát. Azonban a kezdetleges, szervezetlen, gyenge eredményeket produkáló téeszek nem tudták prezentálni a közös gazdálkodás előnyeit. Igaz a pártállam nem is várt arra, hogy a földtulajdonosok önkéntesen jelentkezessenek a termelőszövetkezeti „mozgalomba”, hanem 1948 végén megkezdte az erőszakos téeszésítést.

Kollektivizálás az MDP és az MSZMP iratainak tükrében

A Magyar Dolgozók Pártjának (1948–1956) iratai közül a legmagasabb szintű megyei iratok (pártértekezlet, választmányi ülés, VB ülések jegyzőkönyvei) napirendi pontjai között jelentős mennyiségben találunk termelőszövetkezeti vonatkozású dokumentumokat is.

A párt megyei Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya munkaterveket készített, fogadta a termelési felelős havi, heti jelentéseit a földbérelő szövetkezetek helyzetéről, a termelőszövetkezetek fejlesztéséről, a tagosításokról, az időszerű mezőgazdasági munkák előrehaladásáról. További iratok érkeztek hozzá a DÉFOSZ-tól,¹⁸ a FÉKOSZ-tól,¹⁹ valamint az UFOSZ-tól,²⁰ de ide futottak be az állami gazdaságok káderhelyzeté-

---

¹⁵ Gazdag 1977. 14.

¹⁶ MNL HBML VI.203.

¹⁷ Mészáros 2008. 2.

¹⁸ Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége.

¹⁹ Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége.

nek jelentései és a telekkönyvi iratok is. Ezen osztályon belül működött a Megyei Mezőgazdasági Operatív Bizottság, melynek jegyzőkönyvei szintén itt találhatóak. A begyűjtés állásáról szóló jelentéseket, mint ahogy az ÁVH-s (Államvédelmi Hatóság) információs jelentéseket is ide címezték. Ezekben a heti, havi hangulatjelentésekben a társadalmi közérzet módosulásait jelezték a maguk módján, melyekben a társadalom jelentős hányada került kulák befolyás, agitáció alá, a korabeli sajátos kommunista nyelvezet szerint.²¹

Az Magyar Szocialista Munkáspárt (1957–1989) idejében keletkezett dokumentumok sorrendje az MDP korában kialakult struktúrát követi, és a keletkezett dokumentumok is hasonlóan vannak megcímkézve. Az MSZMP szervezeti szabályzata értelmében a megye pártszerveinek legfelsőbb fóruma a pártértekezlet volt, melyet 4–5 évente rendeztek meg. Ennek tagjaiból választották a 30–40 fős pártbizottságot, amely átlag kéthavonta ülésezett. Két pártértekezlet között a pártszervezetek vezetőtestülete a pártbizottság volt, melynek tagjaiból 9–13 fős megyei végrehajtó bizottságot választottak, ami átlag kéthetente ült össze. Itt is a jegyzőkönyvek napirendi pontjai alapján tájékozódhatunk.

A fent említett MSZMP iratokon túlmenően kiemelendők a Mezőgazdasági Osztály iratai (1970-ig) és a Titkársági iratok. Az MDP és MSZMP iratok kutatásánál az eligazodást segíti az 1986-ban kiadott „A Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága archívumának 2. sz. tájékoztatója”, amely a korabeli fond és állagok szintjén mutatja be az itt található dokumentumokat.

Termelőségtervezetek iratanyaga

Ha egy adott téeszt kutatunk, akkor a legfontosabb forrás a szövetkezeti iratanyag.²² A téeszek irányítására vonatkozó iratok (zárszámadás, vezetési ügyek, számviteli iratok, termeléssel kapcsolatos iratok) segítségével nyomon követhető a hatvanas évektől bekövetkező professzionalizálódás, illetve az új gazdasági mechanizmus deregulációja következtében kialakuló mezőgazdasági nagyvállalatok formálódásának folyamata, melyek a hetvenes évek közepére sokszor több település kollektív gazdaságait olvasztották magukba. Ezen időszak további sajátossága a szocialista gazdaság korlátai közt megjelenő piaci kereslet igényének kiszolgálását célzó ipari és szolgáltató termelőségtervezeti melléküzemágak létrejötte.

A mezőgazdasági termelőségtervezetek irataiban leggyakrabban előfordul és legfontosabb iratfajta az alábbi kifejtésben kerülnek részletezésre. A téeszek legfőbb dokumentumai közé tartoznak a jegyzőkönyvek (közgyűlési, vezetőségi, ellenőrző bizottsági és más bizottsági).

Az átlag havonta ülésező közgyűlések közt eltelő időszakban az Intéző Bizottság irányította a téeszeket. A vezetőségi üléseket sok esetben igen nehéz elkülöníteni a közgyűlési jegyzőkönyvektől, mivel gyakran nem tüntették fel azok típusát. A jegyzőköny-

---

²⁰ Újjonnan Földhöz Juttattottak Országos Szövetsége.

²¹ Kollega Tarsoly 1996. 183.

²² MNL HBML XXX.252–552.

vek hozzászólásai színesítik az anyagot, de konkrét következtetéseket csak a havi, negyedéves vagy ágazati beszámolókból érdemes levonni.

A nagyobb területű téészekben üzemegységenként tartottak a közgyűléseknek megfelelő tanácskozásokat. Ezekre viszont csak utalásokat találhatunk a vezetőségi ülések anyagában, mivel nem kerültek be a téészek irattáraiba. A jegyzőkönyvekben gyakran előfordulnak az aktuális munkák szervezési feladatai, a téesz tagok kérdései, illetve a hitel-beruházás ügyei.

Az ellenőrök jegyzőkönyvei objektivitásuk miatt nagyon fontosak, mivel ezeket külső szervek (tanácsok, gépállomások, vállalatok) revizorai vették föl rendszeres látogatásaik során.

Nagy terjedelmű anyagot képez a levelezés, melyet általában a kimenő és beérkező csoportokra bontottak szét. Forrásértéke nem jelentős, ám a sok körlevél, feljegyzés ellenére egyedi adatokat is tartalmazhat.²³

Értékes források a szerződések, melyek alapján fontos következtetéseket vonhatunk le a téészek és a vállalatok kapcsolatáról. A szerződések közül a gépállomásokkal kötött kontraktusok tartalmazzák a legtöbb összefoglaló adatot, de hasznos információkkal szolgálnak a szállítási (termény, állatok stb.), értékesítési és termelési szerződések. Ide tartoznak a téészek kezelésében lévő földbirtokokra vonatkozó iratok, így például a tagosítás, az állami tartalékföldök kezelése, a bérelt földek iratai stb. Ezek az iratok a táblás nagyüzemi gazdálkodás kialakulásának szemléltetése mellett a téesz egyéni gazdálkodókkal való viszonyára is következtetni enged.

Az építési és műszaki dokumentációs iratokból átfogó képet kaphatunk a korabeli mezőgazdasági ingatlan beruházásokról a tervezés fázisától kezdve a költségvetésen át a műszaki átvétel jegyzőkönyvéig. Közben betekintést nyerhetünk grandiózus tervek és a megvalósult eredmények viszonyába is.

A tervek, statisztikák kiemelkedő forrásértéke jól ismert. Legtöbbjük, mint a tervek és a statisztikai beszámoló jelentések is formanyomtatványokon kerültek kitöltésre. Nagy hiányosságuk azonban hogy a KSH-hoz (Központi Statisztikai Hivatal) küldött űrlapok kivételével nem fordítottak kellő gondot a kitöltésükre. Ez utóbbiaknak viszont nem maradt teljes értékű másolata a termelőszövetkezeti anyagokban. A statisztikai eredmények – különösen az '50-es évek kozmetikázott adatai – jelentős forráskritikát követelnek.

A nyilvántartások segítségével kiemelkedően jelentős adatokat nyerhetünk a szövetkezet gazdaságára, illetve a téeszbe lépett parasztok számára, korábbi vagyoni státuszára, szociális helyzetére vonatkozóan, fölmérve a tagság korabeli jövedelmi viszonyait is.

Rendkívül jelentős a számviteli iratokon belül a zárszámadások forrásértéke, ugyanis mind számokban, mind pedig szövegben kifogástalan képet kellett adnia az adott gazdasági évről. A gazdálkodás menetéről pedig a szöveges mérlegbeszámolók adnak számot.²⁴

---

²³ Gazdag 1977. 183.

²⁴ Uo. 184.

A Levéltár különgyűjteményei

A Levéltár Adattárának anyaga egy egyedülállóan sokszínű gyűjtemény, amelyben helyet kaptak az intézmény működésére vonatkozó dokumentumok, helytörténeti pályázati anyagok, közművelődési rendezvények dokumentációi mellett a termelősövetkezeti vonatkozású dokumentumok is: fotóalbumok, üzemtörténeti feldolgozások, községi monográfiák (téesz-fejezettel).²⁵

Bár másodlagos forrásnak minősülnek, ezért nem kifejezetten levéltári anyagok, de sok esetben csak a levéltár szakkönyvtárában találhatóak meg egyes termelősövetkezeti monográfiák. A Rákosi-korban született monográfiák agitációs célzatuk miatt egyértelműen csekély történeti értékkel bírnak. A téesz monográfia írás igazi nagy hulláma a '70-es évek elején indult, és főleg visszaemlékezésekre és a téesz irattárak anyagaira támaszkodik. Túl nagy történelmi igényességet azonban nem érdemes tőlük várni, ugyanis téeszek irányító apparátusa nem támasztott átugorhatatlan követelményeket a sokszor igen drágán elkészülő művekkel szemben, azon felül, hogy feleljen meg a 20 vagy 25 éves jubileum elvárásainak.

Az MNL HBML Oral History Gyűjteménye

Nem tekinthetők tipikus levéltári forrásnak az Oral History interjúk, viszont rendkívül hasznosak lehetnek a szocialista időszak megismerésében. Magyarországon a szocializmus időszakában szervezett keretek közt először a munkásmozgalom történetére vonatkozóan kezdtek interjúkat készíteni, melyet a Párttörténeti Intézet által 1962-ben alakított Visszaemlékezés-gyűjtő Csoport készített. A rendszerváltozás után azonban már nem volt szükség a munkásmozgalom propagandajellegű²⁶ feltárására, ezért a gyűjtés nem folytatódott, és a gyűjteményt máig nem dolgozták fel.²⁷

Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában is nagy számban találhatóak életútinterjúk. Az Oral History Gyűjtemény²⁸ kialakítására 2013-ban került sor. Ettől kezdve készülnek – több más téma mellett – kifejezetten termelősövetkezeti témájú interjúk azokkal, akik megélték az erőszakos beléptetéseket, tagosításokat, illetve a szövetkezetek felbomlásának időszakát. Így készült interjú az egyeki téeszelnökkel, Tóth Mátéval²⁹ vagy a szintén egyeki téesz taggal, Katona Flóriánnal,³⁰ Jordán Sándor³¹ volt zsákai főag-

---

²⁵ Mervó Zoltánné 1989. A fotóanyagra példa: MNL HBML Adattár 342-88. Az üzemtörténeti munkák és a téesz-monográfiák közt átfedés van, így csak a levéltári nyilvántartásban történő elkülönülésük miatt kerülnek külön pontban említésre. Üzemtörténeti munkákra ld. Adattár 74-78.; Adattár 54-78. Községi monográfia: Adattár 46-78.

²⁶ Visszaemlékezések az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága archívumi anyagában is találhatóak, azonban ezeket a megszokottnál is alaposabb kritikai értékelésnek kell alávetni, mert azok érdemeit igyekeztek bennük felnagyítani, akik tettek valamit az „ellenforradalmi” és nyilas rendszer ellen.

²⁷ Szendiné 2015.

²⁸ MNL HBML XV.55.

²⁹ *Uo.* 66.

³⁰ *Uo.* 64.

³¹ *Uo.* 69.

ronómussal, illetve Hüse Péter Pál³² volt debreceni I. kerületi tanácselnökkel, akinek mindemellett voltak a termelőségvetkezetekkel kapcsolatos feladatai is.

Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára is igyekszik az interjúkészítés során felhasználni azokat a tapasztalatokat, amelyet a korábban említett gyűjtőknél látott, illetve kötelező érvényűnek gondol, ezzel hidalva át a műfaj intézményszintű kanonizálásáig eltelő időszakot.

Végezetül a termelőségvetkezetek történetével foglalkozó kutatók által hasznosítható források sorában érdemes kitérni egy módszertani kiadványra, ami a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár gondozásában jelent meg, és minden hiányossága ellenére a levéltári források jelentőségére, használatának módjára kívánja ráirányítani a figyelmet. Ez pedig „A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei” 10. száma: Dokumentumok a termelőségvetkezeti mozgalom Hajdú-Bihar megyei történetéhez.³³ A kötetet forgatva forrástördekeket találhatunk, továbbá a statisztikai jelentésekben a mezőgazdasági munka technikai fejlődésén túl a hozamok alakulásáról, a termelt növényi kultúrák változásáról nyerhetünk képet, valamint az állattenyésztési adatokat böngészve vonhatunk le következtetéseket a mezőgazdasági termelés átalakulásáról. A kötet végén településenként fel van sorolva a téészek megalakulása, megszűnése, beolvadása, ami nagyon hasznos tájékoztató alapként szolgálhat. A legfontosabb mégis az, hogy amennyiben a szocialista eufemizmus stílusjegyeitől elvonatkoztatunk, akkor láthatjuk, hogy rengeteg hasznos jelzettel szolgál a levéltári kutatásokhoz.

Összességében elmondható, hogy a téészek iratanyaga ugyan meglehetősen hiányosan került levéltári őrizetbe, ennek ellenére az itt található források gazdagságának és komplexitásának köszönhetően hiteles agrártörténeti munkák alkothatók a két rendszerváltás közötti korszak helyi vonatkozásaiban.

Zárásként a releváns levéltári források felsorolása következik.

---

³² *Uo.* 74.

³³ *Gazdag* 1977.

Az MNL HBML őrizetében lévő agrárvonatkozású iratanyagok

Jelzet	Fond és állag megnevezése	Évkör
IV. B. 406.	Bihar vármegye alispánjának iratai	1872–1950
b/	Közigazgatási iratok	1945–1950
IV. B. 906.	Hajdú vármegye alispánjának iratai	1972–1950
b/	Közigazgatási iratok	1945–1950
IX. 702.	Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara iratai	1922–1949
b/	Elnökségi ügyiratok	1945–1949
c/	Számviteli iratok	1945–1949
e/	Kísérleti gazdaságok és kísérleti alapok iratai	1945–1947
IX. 1401.	Termelőségvetkezeti Tanács Hajdú–Bihar megyei megbízottjának iratai	1954–1966
IX. 1402.	Bihari Mezőgazdasági Termelőségvetkezetek Területi Szövetségének iratai	1967–1975
a/	Elnöki iratok	1967–1975
b/	Iktatott iratok	1967–1975
IX. 1403.	Hajdúsági Mezőgazdasági Termelőségvetkezetek Területi Szövetségének iratai	1967–1975
a/	Elnöki iratok	1967–1975
b/	Iktatott iratok	1967–1975
IX. 1404.	Debrecen és Környéke Mezőgazdasági Termelőségvetkezetek Területi Szövetségének iratai	1967–1975
a/	Elnöki iratok	1967–1975
b/	Iktatott iratok	1967–1975
IX. 1405.	Hajdú-Bihar Megyei Mezőgazdasági Termelőségvetkezetek Szövetségének iratai	1970–1991
a/	Elnöki iratok	1970–1985
b/	Iktatott iratok	1976–1982
c/	Revizori Iroda ellenőrzései	1970–1991
XV. 55.	Oral History Gyűjtemény	1992–2015
XVII. 503–566.	Települési földigénylő bizottságok iratai	1945–1948
XXIII. 1–25.	Hajdú-BIHAR MEGYEI TANÁCS ÉS OSZTÁLYAI	
XXIII. 1.	Hajdú-Bihar Megye Tanácsának iratai	1950–1983
a/	Tanácsülési és VB jegyzőkönyvek	1950–1983
b/	Állandó Bizottsági Jegyzőkönyvek	1950–1954
	Mezőgazdasági ÁB jegyzőkönyvek	1951–1953
	Begyűjtési ÁB jegyzőkönyvek	1951–1953

XXIII. 2.	Hajdú-Bihar Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei	1950–1983
XXIII. 3.	Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Titkárságának iratai	1950–1973
a/	Elnöki iratok	1950–1956
b/	Ügyviteli iratok	1950–1973
XXIII. 4.	Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Pénzügyi Osztályának iratai	1950–1973
b/	Költségvetések, zárszámadások, nyilvántartások	1950–1972
d/	Főkönyvelőség iratai	1953–1956
e/	Bevételi csoport iratai	1949–1956
h/	Mezőgazdasági ingatlanok, földfelajánlási iratok	1950–1961
i/	Vagyonekbejegyzési iratok	1949–1956
XXIII. 5.	Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Tervosztályának iratai	1950–1973
a/	Általános iratok	1950–1973
b/	Tervek (létesítményekről)	1950–1960
XXIII. 9.	Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1980
a/	Bizalmas iratok	1950–1953
	Tagosítási iratok	1950
	Kuláklisták	1952–1953
b/	Ügyviteli iratok	1950–1956
c/	Föld- és erdőrendezési iratok települések szerint	1953–1967
d/	Vízrendezés, melioráció iratai települések szerint	1962–1976
XXIII. 22.	Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Begyűjtési Osztályának iratai	1951–1954
a/	Bizalmas iratok	1951–1953
b/	Általános iratok	1951–1954
XXIII. 23.	Hajdú-Bihar Megyei Beruházási Igazgatóság iratai	1950–1965
XXIII. 109–561.	MEGYEI JOGÚ VÁROSI, JÁRÁSI ÉS JÁRÁSI JOGÚ VÁROSI TANÁCSOK VB MEZŐGAZDASÁGI OSZTÁLYAI	
XXIII. 109.	Debrecen Megyei Jogú Városi Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1979
b/	Mezőgazdasági igazgatás általános iratai	1950–1958
c/	Termelőszövetkezetek irányításával összefüggő iratok	1950–1979
d/	Földbérleti ügyek és nyilvántartások	1950–1958
XXIII. 159.	Debrecen Megyei Jogú Város I. Kerületi Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1955–1960
XXIII. 179.	Debrecen Megyei Jogú Város III. Kerületi Tanácsa VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1955–1956
XXIII. 209.	Berettyóújfalui Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1970
XXIII. 233.	Biharkeresztesi Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1970

XXIII. 259.	Debreceni Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1970
XXIII. 284.	Derecskei Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1971
XXIII. 306.	Nagylétai Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1954
XXIII. 329.	Polgári Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1958–1970
XXIII. 359.	Püspökladányi Járási Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1952–1970
XXIII. 507.	Hajdúböszörmény Járási Jogú Városi Tanács VB Ipari, Kereskedelmi, Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1953
XXIII. 508.	Hajdúböszörmény Járási Jogú Városi Tanács VB Mezőgazdasági Osztály iratai	1950–1979
b/	Termelőszövetkezeti iratok	1951–1970
XXIII. 532.	Hajdúnánás Járási Jogú Városi Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1983
b/	Termelőszövetkezeti vegyes iratok	1950–1983
XXIII. 561.	Hajdúszoboszló Járási Jogú Városi Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai	1950–1951
XXIII. 576–780.	KÖZSÉGI TANÁCSOK	
XXIII. 576.	Berettyóújfalu Községi Tanács iratai	1950–1973
	·	
	·	
	·	
XXIII. 780.	Zsáka Községi Tanács iratai	1950–1967
XXIV. 201–400.	AZ ÁLLAMIGAZGATÁS FÖLDMŰVELÉSÜGYI SZAKSZERVEI	
XXIV. 201.	Bihar Megyei Földhivatal iratai	1945–1950
b/	Ingatlanforgalmi Bizottság iratai	1949–1950
c/	Ingatlanfelajánlási ügyek	1949–1950
d/	Haszonbérleti-fellebbezési Bizottság iratai	1948–1950
e/	Áttelepülési iratok	1947–1949
f/	Földkönyvek és leltárak	1945–1949
XXIV. 202.	Hajdú Megyei Földhivatal iratai	1945–1950
a/	Elnöki és bizalmas iratok	1945–1950
c/	Megyei Földbérlet Fellebbezési Bizottság iratai	1945–1949
d/	Megyei Ingatlanforgalmi Bizottság iratai	1949–1950
e/	Földbirtok felajánlási ügyek, MIR iratok	1949
f/	Földkönyvek, leltárak, vázrajzok	1945–1949
XXIV. 203.	Hajdú-Bihar Megyei Földhivatal iratai	1950–1969
b/	Földbirtokfelajánlási és ingatlanforgalmi ügyek	1950–1969

c/	Hajdú-Bihar megyei községek kataszteri és földbirtokpolitikai iratai	1950–1965
XXIV. 204.	Hajdúböszörményi Földhivatal iratai	1950–1972
XXIV. 251.	Tiszántúli Kerületi Termelési Miniszteri Biztos, Debrecen iratai	1945–1948
XXIV. 252.	Bihar vármegyei Termelési Miniszteri Biztos iratai	1945–1947
XXIV. 253.	Hajdú vármegyei Termelési Miniszteri Biztos iratai	1945–1947
XXIV. 254.	Bihar Vármegye Tervgazdasági Előadójának iratai	1949–1950
XXIV. 255.	Bihar megyei Mezőgazdasági Igazgatóság iratai	1949–1950
XXIV. 256.	Hajdú megyei Mezőgazdasági Igazgatóság iratai	1949–1950
XXIV. 257.	Hajdú-Bihar megyei Mezőgazdasági Igazgatóság iratai	1950
XXIV. 258.	Járási Mezőgazdasági Osztály, Hajdúböszörmény iratai	1950
XXIV. 345.	Állami Állattenyésztő Állomás Megyei Igazgatóságának iratai	1954
XXIV. 375.	Állami Gazdaságok Hajdú-Bihar Megyei Igazgatóságának iratai	1950–1985
a/	Igazgatási és vezetési iratok	1952–1979
b/	Termelési iratok	1950–1979
c/	Üzemszervezési iratok	1952–1985
d/	Számviteli iratok	1953–1977
e/	Beruházási iratok	1952–1980
f/	Személyzeti iratok	1955–1980
g/	Állami gazdaságok központjának szakmai füzetei	1955–1980
XXIV. 851–859.	BEGYŰJTÉSI SZAKIGAZGATÁSI SZERVEK	
XXIV. 851.	Hajdú-Bihar Megyei Begyűjtési Hivatal iratai	1953–1956
XXIV. 852.	Debrecen Megyei Jogú Város Begyűjtési Hivatalának iratai	1954–1956
XXIV. 853.	Berettyóújfalui Járási Begyűjtési Hivatal iratai	1954–1956
XXIV. 854.	Biharkeresztesi Járási Begyűjtési Hivatal iratai	1954–1956
XXIV. 855.	Debreceni Járási Begyűjtési Hivatal iratai	1954–1956
XXIV. 856.	Derecskei Járási Begyűjtési Hivatal iratai	1954–1956
XXIV. 857.	Püspökladányi Járási Begyűjtési Hivatal iratai	1954–1956
XXIV. 858.	Hajdúböszörményi Városi Begyűjtési Hivatal iratai	1954–1956
XXIV. 859.	Hajdú-Bihar Megye Községi Begyűjtési Megbízottak iratainak gyűjteménye	1954–1956

XXV. 1–82.	A JOGSZOLGÁLTATÁS TERÜLETI SZERVEI: BÍRÓSÁGOK ÉS ÜGYÉSZSÉGEK	
XXV. 1.	A Debreceni Népbíróság iratai	1945–1950
	·	
	·	
XXV. 82.	A Debreceni Katonai Ügyészség iratai	1946–1968
XXX. 252–552.	MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK	
XXX. 252.	Az Álmosdi „Táncsics” Termelőszövetkezet iratai	1949–1965
	·	
	·	
XXX. 552.	A Biharkeresztesi Járási Termelőszövetkezetek Építőipari Vállalkozásának iratai	1965
XXXV.	PÁRTARCHÍVUM: MDP, MSZMP	1948–1989

Gergely Kovács

The Archival Sources for the Agricultural History Writing of the Former Socialist Hajdú-Bihar County

This study focuses on the local (county) archival sources of the cooperative farms of Hajdú-Bihar county, and examines the possibilities of how to use them, besides some basic questions of the socialist era's public- and social history.

Within this, the thesis intends to enumerate the essential sources for the collective farms- and post-World War II agriculture research by highlighting the importance and utilization practice of the archival writings and collections (data warehouse, archival reference library, and oral history resources).

Források

- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
- VI.203. A Bihar Vármegyei Gazdasági Felügyelő iratai.
- XV.55. Oral History Gyűjtemény.
64. Életútinterjú: Katona Flórián (1931–), az egyeki Tiszatáj Mezőgazdasági Termelőszövetkezet nyugalmazott raktárosa. Készítette: Kovács Gergely. Egyek, 2014. aug. 29.
66. Életútinterjú: Tóth Máté (1932–), az egyeki Tiszatáj Mezőgazdasági Termelőszövetkezet nyugalmazott elnöke (1973–1994). Készítette: Kovács Gergely. Debrecen, 2014. okt. 10.
69. Életútinterjú: Jordán Sándor (1928–), a zsákai Béke Tsz. nyugalmazott főagronómusa, helytörténész. Készítette: Kovács Gergely. Zsáka, 2014. nov. 14.
74. Életútinterjú: Hüse Péter Pál (1924–), egykori Debrecen I. kerületi tanácselnök, majd a Debreceni Vízmű igazgatója, bírdíszműves, helytörténész. Készítette: Kovács Gergely. Debrecen, 2015. jún. 02.
- XXIII.1.a Hajdú-Bihar Megye Tanácsának iratai. Tanácsülési és VB jegyzőkönyvek.
- XXIII.1.b Hajdú-Bihar Megye Tanácsának iratai. Állandó Bizottsági jegyzőkönyvek.
- XXIII.3. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Titkárságának iratai.
- XXIII.9. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának iratai.
- XXIV.255. A Bihar Megyei Mezőgazdasági Igazgatóság iratai
- XXIV.256. A Hajdú Megyei Mezőgazdasági Igazgatóság iratai
- XXIV.257. A Hajdú-Bihar Megyei Mezőgazdasági Igazgatóság iratai
- XXX.252–552. Mezőgazdasági Szövetkezetek.
- Adattár 46-78. Tuza Tibor (szerk.): Csökmő 30 éve (községi krónika). 1975.
- Adattár 54-78. Tuza Tibor: Adalékok a Csökmői „Dózsa” Mgtsz. 30 éves történetéhez 1949–1979. Debrecen, 1978.
- Adattár 74-78. Mikó Éva: A Létavértesi „Aranykalász” Tsz. története. 1975.
- Adattár 342-88. A Csökmői „Új Élet” Mgtsz. fotóalbuma. 1988.

Szakirodalom

- MNL NML 2009. A termelőszövetkezetek története.
http://www.nogradarchiv.hu/id-240-termeloszovetkezetek_tortenete.html
(Utolsó letöltés: 2016. jan. 06.)
- Gazdag 1977. Gazdag István (szerk.): Dokumentumok a termelőszövetkezeti mozgalom Hajdú-Bihar megyei történetéhez. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 10. 1977.
- Gyarmati 2013. Gyarmati György: A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. Rubicon, Bp. 2013.
- Kollega Tarsoly 1996. Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században. I. Szekszárd 1996.
- Mervó Zoltánné 1989. Mervó Zoltánné: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Adattára a kutatás szolgálatában. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVI. Szerk.: Gazdag István. (1989). 151-161.
- Mészáros 2008. Mészáros Tamás: A téeszésítés előkészítése Hódmezővásárhelyen. A „kolhozosítás” meghirdetése és a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletéről szóló rendelet kiadása. In: Hombár. (Múzeumi Műhely 5.) A Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ kiadása. Hódmezővásárhely, 2008. [2009.]
http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/mt/A_teeszesites_elokeszítése_Hodmezovasarhelyen.pdf (Utolsó letöltés: 2016. jan. 09.)
- Szendiné 2015. Szendiné dr. Orvos Erzsébet: Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának oral history gyűjteménye. In: Levéltári szemle, 65. évf. 1. sz. 2015. 5–14.